

Sannhetskommisjoner

Om institusjonalisert kunnskap, kritisk distanse og andre antropologiske utfordringer

Truth commissions

About institutionalised knowledge, critical distance and other anthropological challenges

Sidsel Saugestad

Professor emerita, Institutt for samfunnsvitenskap, UiT Norges arktiske universitet

Sidsel.saugestad@uit.no

Sidsel Saugestad har forsket og undervist om utviklingsproblematikk, urfolksrettigheter og menneskerettigheter. Har koordinert et samarbeidsprogram med Universitetet i Botswana som retter seg mot forskning og kapasitetsoppbygging blant San (Buskmenn) og er ekstern rådgiver for San Research Centre. Har skrevet boken *The Inconvenient Indigenous. Remote Area Development in Botswana, Donor Assistance and the First People of the Kalahari* og flere artikler om urfolksspørsmål.

SAMMENDRAG

Denne artikkelen ser på noen aspekter av en sannhetskommisjon som er oppnevnt i Norge. Den første delen skisserer bakgrunnen for oppnevningen og diskuterer de argumentene som ble fremlagt, supplert med sitater fra en avisdebatt. Den andre delen setter denne debatten inn i en bredere sammenheng av norsk-samiske relasjoner og gir noen eksempler på samisk kommunikasjon om rett til å være forskjellig. Ved bruk av begrepene fordeling (*redistribution*) og anerkjennelse (*recognition*) argumenteres det for at refordeling har vært en del av norsk-samiske relasjoner i etterkrigstiden som resultat av fremveksten av en velferdsstat, mens anerkjennelse har vært mer sentralt i samenes rettighetskamp fra 70-årene. Anerkjennelse av språk og kultur vektlegges i sannhetskommisjonens mandat. Avslutningsvis argumenteres det med at nye spørsmål i forhold til fordeling og refordeling er i ferd med å komme opp, ikke i forhold til individuell fattigdom, men i forhold til premissene for beslutninger knyttet til ressursforvaltning. Her blir det stadig flere saker hvor norsk/markedsøkonomisk lønnsomhetsberegning fører til avgjørelser som ikke er i tråd med det samiske samfunnets rettsforståelse. Slike spørsmål berøres i mindre grad av sannhetskommisjonens mandat.

Nøkkelord

Sannhetskommisjoner, Norsk-samiske relasjoner, Refordeling, Anerkjennelse

ABSTRACT

This article looks at some aspects of a truth commission appointed in Norway. The first part outlines the background for the appointment and discusses some of the arguments put forward, supplemented by

quotes from the media debate. The second part looks at this debate in a broader context of Norwegian-Sami relations and gives some examples of Sami communication about the right to be different. Using the concepts «redistribution» and «recognition» it is argued that redistribution has been an aspect of Norwegian-Sami relations throughout the post-war period as part of the emergence of a welfare state, while recognition has been a central theme in Sami struggle for rights since the 1970s onwards. By way of conclusion it is suggested that new questions connected with redistribution are coming up, not in relation to individual poverty but in relation to the premises put down for decisions on resource management. New controversies demonstrate that Norwegian and market economic calculations of profitability may lead to decisions that are out of line with Sami sense of justice. Examples are given of questions that to a lesser degree are covered by the mandate of the truth commission.

Keywords

Truth Commissions, Norwegian-Sami relations, Redistribution, Recognition

Sannhetskommisjoner er blitt et begrep som retter seg mot en lang rekke forhold. Felles for dem alle er at de skal avdekke fortidig urett, og en antagelse om at ved å kaste lys over hva som egentlig foregikk, kan et forhold som er eller har vært vanskelig, forbedres. En sannhetskommisjon er et nasjonalt anliggende hvor staten initierer en oppsøkende og avdekkende prosess, gjerne ved hjelp av en bredt sammensatt kommisjon.

Dette er ikke en offisiell definisjon, men er et sammendrag av flere begrunnelser gitt for etablering av slike kommisjoner, fra den første og mest kjente, etablert i Sør-Afrika i 1996, til den norske som er tema for denne artikkelen.¹ Begrunnelsene er tydelig på intensjoner – forbedring av forholdet mellom grupper som er eller tidligere har vært i konflikt eller hatt en sterkt asymmetrisk relasjon – men kan ellers variere i sammensetning og arbeidsform. I Norge er det bestemt å opprette en kommisjon som skal granske fornorskningsspolitikk og urett ovenfor samer, kvener og norskfinner, med korttittel *sannhets- og forsoningskommisjonen*. Kommisjonen ble oppnevnt i juni 2018, så det vil ta mange år før det vil fremkomme noen funn eller konklusjoner fra kommisjonen, men diskusjonen som førte frem til den har brakt frem mange interessante synspunkter. Denne artikkelen vil gi bakgrunn, begrunnelse og noen eksempler på den offentlige debatten knyttet til etableringen. Deretter tar den opp noen aspekter av forholdet mellom den norske stat og den samiske minoriteten, i lys av nye og gamle teorier om etnisitet, urfolk og ulikheter. Avslutningen tar opp et spørsmål om det ett sted går en grense for forsoning, eller om det mer er et spørsmål om at slike grenser endrer seg mer enn de forsvinner.

Dette er altså en artikkel som beskriver etableringen av en formell struktur, som har et enormt ambisiøst siktemål. Tema, i videre betydning, dreier seg om ulikhet og maktbruk, om asymmetriske relasjoner mellom en mektig part, en statsmakt, og en marginalisert – ofte diskriminert – minoritet. Sannhetskommisjonens arbeid vil kreve både et engasjement som en historie om overgrep og urett fortjener, og en faglig distanse som et antropologisk perspektiv kan bidra med.

1. Dette er en omarbeidet versjon av æresforelesningen gitt på Norsk antropologisk årskonferanse mai 2018. Artikkelen følger den samme argumentasjonsrekken som forelesningen men er utvidet for å ta med detaljer om opprettelse av komite og mandat, som ble offentliggjort kort tid senere. Etter oppnevningen har det vært forholdsvis lite debatt om kommisjonens arbeid. De skal levere en innstilling i 2022.

BEGYNNELSEN

Før jeg begynner på historikken vil jeg gi en anekdote som illustrerer noe av hva jeg tror kan være bakgrunnen for ønsket om en sannhetskommissjon.

Aili Keskitalo, nåværende sametingspresident, fortalte i et radiointervju («Si meg hvem du er...») om en beslutning hun tok om å oppdra sitt første barn på samisk.

Dette kan høres som et udramatisk utsagn, men det var ikke det for henne. Hun var oppdratt med norsk som morsmål, og snakket etter sin egen forståelse ikke et fullgodt samisk. Det ble et læreprosjekt både for moren og datteren. Og hun beskriver følelser av usikkerhet og angst for at hun ikke skulle gjøre en god nok jobb.

Det kan ha vært slike tanker som lå bak Sametingets brev til Kommunal- og moderniseringsdepartementet (KMD) datert 26. mai 2015. Brevet anmoder KMD og andre relevante departementer om å sette i gang en offentlig undersøkelse og kartlegging av fornorskningens politikkens målsettinger, dens gjennomføring og virkemiddel ovenfor samene, samt hvilke strukturer fra fornorskningens apparat som ennå henger igjen i dagens systemer.

Sametinget skriver i brevet at fornorskningens politikk har hatt en enorm innvirkning på det samiske samfunnet. Blant annet har mange samer, spesielt internatbarn, blitt fratatt sin samiske identitet og mistet mulighetene for å lære seg samisk språk og kultur.

Forslaget tas opp i de halvårlige konsultasjonsmøtene som holdes mellom statsråd og sametingspresident, det åpnes det for ulike fremgangsmåter, og betegnelsen «sannhetskommissjon» blir brukt. Dette er i tråd med etablert bruk på en rekke undersøkelser av de historiske og samtidige forhold mellom myndigheter og urfolk/minoriteter i flere land, mest kjent er den i Sør-Afrika.

Sametingsrådet oppsummerer i sin årsberetning 2016:

Sametingsrådet ønsker å etablere en sannhetskommissjon om fornorskningen i Norge, i samråd med norske myndigheter og relevante forsknings- og fagmiljøer. Målet med arbeidet er å dokumentere og formidle fakta om, og konsekvensene av, fornorskningens politikk, og slik bidra til økt forståelse for norske rettigheter og norsk samepolitikk. Dette skal danne grunnlag for framtidige løsninger som bøtter på fornorskningens politikkens konsekvenser og bidrar til reell likeverd mellom det samiske og det norske samfunnet.

Dette er formuleringer som blir gjentatt i tiden fremover. Saksgangen er meget formell, avis kommentarer er positive og leserinnlegg kommer med forslag til kommisjonens arbeid.

I juni kommer en liten sprekk i enigheten. Et fortrolig departementsskriv advarer mot at staten oppretter en slik kommissjon. Notatet skrives av SAMI, Same- og minoritetspolitisk avdeling i kommunaldepartementet, og argumentasjonen i notatet er klart nok: «Dersom staten nedsetter en kommissjon som dokumenterer fornorskningens konsekvenser, vil dette føre til forventninger om tiltak». Og videre: «Det vil kunne skape sterke forventninger om et tilsvarende kartleggingsarbeid for den kvenske/norskfinske minoriteten.» Samtidig erkjenner det interne notatet at «En avvisning... om å nedsette en undersøkelseskommissjon vil kunne føre til sterke negative reaksjoner.» Følgelig heter det at «... departementet nå bør signalisere at vi ikke ser at en statlig oppnevnt undersøkelseskommissjon er den

beste løsningen, men uten at forslaget avvises absolutt.» Notatet var unntatt offentlighet, men formodentlig godt kjent internt. NRK Sápmi publiserte det på nett 23. mars 2017.

Til tross for slike interne holdninger fremmer stortingsrepresentantene Kirsti Bergstø og Torgeir Knag Fylkesnes følgende forslag som blir vedtatt *desember 2016*: «Stortinget ber presidentskapet gjøre den nødvendige forberedelse slik at Stortinget kan nedsette en granskingskommisjon som skal være en sannhetskommisjon for fornorskningspolitikk og urett begått mot det samiske og kvenske folk i Norge.»

Dette forslaget ble fulgt opp av en Innstilling fra Stortingets kontroll- og konstitusjonskomite (Kontroll- og konstitusjonskomiteen, Innst. 493 S) i juni 2017. Et flertall i kontroll- og konstitusjonskomiteen (ikke Høyre og Frp) mener også at det påligger Stortinget ansvar for å finansiere ulike samiske tiltak på en tilfredsstillende måte med utgangspunkt i de forpliktelse Norge har per i dag, «Gjennomføringen av et slikt opplegg vil bidra til en felles forståelse av en vanskelig fortid, noe som er det viktigste bidraget til forsoning og dermed rettferdighet.» Det foreslås at kommisjonens navn skal være *Kommisjonene for å gjennomgå fornorskningspolitikk og urett overfor samer og kvener/norskfinner* (fornorskningskommisjonen).

Innstillingen ble sendt ut som et høringsforslag 22. mars 2018 til berørte parter: Sameetinget, Kvenlandsforbundet, Norske Kveners Forbund og Norsk-Finsk forbund.²

Det kom lite nye innspill til utkastet, som allerede lenge hadde vært debattert i organisasjoner og på folkemøter. Juni 2018 ble mandat og sammensetning av komiteen behandlet av Stortinget (Stortingets presidentskap, Innst. 408 S).³

Det kan være verd å gå litt mer inn på kommisjonenes tema og formål, slik det er nedskrevet i det endelige dokumentet.

Tema skal være å kartlegge fornorskningspolitikkenes konsekvenser for samer og kvener/norskfinners mulighet for bruk og praktisering av eget språk, kultur og tradisjonelle næringsveier. Samt ettervirkninger i form av hatytringer og diskriminering. Videre å utrede majoritetsbefolkningen i form av diskriminering og utbredelse av fordommer rettet mot samer og kvener/norskfinner...

Granskings *formål* er å legge grunnlag for anerkjennelse av samers/kvener/norskfinners erfaringer i møte med norske myndigheters politikk, og de konsekvensene disse har hatt for dem som gruppe og individer. Hensikten er å etablere felles forståelse av myndigheters og det norske samfunns

2. Det er nødvendig med en litt lengre fotnote om inkludering av et kvensk/finsk perspektiv. I den offentlige debatt er det mange fra kvensk/finsk hold som oppfatter seg å være i en konkurransesituasjon i forhold til Sameetinget/samiske interesser. Slik det f.eks. antydes i det interne notatet fra SAMI, som nøkternt registrerer at et forslag om en kommisjon for samene vil bli fulgt av et tilsvarende krav fra kvensk/finske organisasjoner. Det er liten tvil om at mange av problemene den kvensktalende befolkningen har opplevd er lik dem samene har opplevd, og staten har da også i stadig større grad inkludert denne delen av befolkningen i de virkemidlene som har vært gjort tilgjengelig, både økonomiske tiltak og for utdanning. Men de har aldri fått den anerkjennelse som et eget «folk» som samene har kjempet frem. Dette reflekteres også i at det har vært tre individuelle høringsinstanser i forberedelsen til en konvensjon, mens det samiske har (forholdsvis uproblematisk) vært sett på som representert av Sameetinget. En god oversikt over kvensk/finske synspunkter finnes i vedlegg til Innstilling 408 S om kommisjonens mandat.
3. Leder for kommisjonen er Dagfinn Høybråten, p.t. generalsekretær Nordisk ministerråd, Professor Ivar Bjørklund, Tromsø, Stipendiat Håkon Hermanstrand, Kolvereid, Biskop emeritus Per Oskar Kjølås, Tromsø, Professor Pia Lane, Oslo, Seniorrådgiver Anne Kalstad Mikkelsen, Hamarøy, Museumsleder Marit Myrvoll, Evenes, Professor emeritus Einar Niemi, Vadsø, Professor Anne Julie Semb, Oslo, Høyskolelektor Liv Inger Somby, Kau-tokeino, Professor emeritus Aslak Syse, Oslo, Førsteamanuensis Ketil Zachariassen, Tromsø.

behandling av hele eller deler av den kvenske og samiske befolkningen og deres kultur... Granskingen skal ha et fremtidsrettet perspektiv. ... [Å] etablere en felles forståelse av fornorskningspolitikken og dens konsekvenser skal legge grunnlaget for fortsatt forsoning mellom samer kvener/norskfinner og majoritetsbefolkningen.

Mandatet beskriver tre oppdrag eller arbeidsmåter som skal bidra til dette formålet: En historisk kartlegging skal beskrive norske myndigheters politikk og virksomhet overfor samer og kvener/norskfinner; virkningen i dag av fornorskningspolitikken skal undersøkes; og det skal foreslås tiltak for videre forsoning.

Formidling skal vektlegges, og kommisjonen skal legge frem «forslag til tiltak som kan skape større likeverd mellom majoritets og minoritetsbefolkningen og foreslå tiltak som bidrar til videre forsoning.»

Formålet her er altså meget fortjenestefullt og svært ambisiøst. Temaet dekker et bredt spekter av viktige, men sårbare aspekter av mellommenneskelige relasjoner: hatytringer, diskriminering og fordommer. Den statlig initierte fornorskningspolitikken fremheves som den viktigste – så å si den eneste – forklaringsfaktor som skal undersøkes.

For å gripe denne kompleksiteten kan det være nyttig å gjøre noen analytiske distinksjoner. Det foreligger en stor mengde litteratur om det underliggende tema om ulikhet og urettferdighet. Analyser og strategier for å bedre levevilkårene for marginaliserte grupper, kvinner, fattige, seksuelle og andre minoriteter, uttrykkes i postkolonial og kritisk teori, feministisk teori og strukturelle analyser. Mange gjør et skille mellom den type problemer som er knyttet til behov for anerkjennelse (*recognition*) og de problemer som er knyttet til behov for refordeling (*redistribution*). Jeg bruker her Fraser (1995; se også Sylvain, 2014.) Argumentet er at undertrykte marginaliserte grupper strever i forhold til to typer mekanismer som holder dem nede: Det ene er krav og/eller behov for anerkjennelse i forhold mellom asymmetriske grupper, også betegnet som identitetspolitikk. Det andre er behovet for *refordeling*, med referanse til de materielle ulikheter som forekommer i inntekt, eiendom, tilgang til arbeid, utdanning, helse, og i mange land helt fundamentalt kaloriinntak og mulighet til å overleve. Slik for eksempel John Rawls argumenterer for at rettigheter også må implisere rettferdighet i forhold til grunnleggende livsbehov.

I praksis vet vi at begge aspekter påvirker hverandre. Likefullt er det mulig å si at i forhold til samenes situasjon, har refordeling nådd dem som en del av den almenne utbyggingen av en velferdsstat som i prinsippet gir lik tilgang til sentrale goder, ikke minst utdanning. Dette har igjen gitt muligheten for å utvikle en samisk bevegelse, med et formål (om enn uklart formulert i begynnelsen) om å bli anerkjent som et eget folk. Som vi skal se senere, var et viktig tiltak mot fornorskingen egne innbitte krav om å bli anerkjent på egne premisser som et folk med eget/egne språk og kultur. Det er i dette brytningsfeltet kommisjonen har den viktigste delen av sitt mandat: «å finne tiltak for å fremme språk og kultur, vurdere allerede pågående tiltak for forsoning».

Det er implisitt i kommisjonenes mandat at «fornorskningspolitikken» allerede er opphørt, og komiteen bes ikke om å fremme forslag til endringer i dagens politikk. Med den sterke vekt på refordeling i norsk politikk (relativt sett) er det – rimeligvis – et fokus på mer/tydelig anerkjennelse. Med andre ord, om noe forenklet: Sannhetskommisjonens mandat retter seg mot aktør, mer enn struktur. Det neste avsnittet vil gi noen eksempler på

hvordan dette ble uttrykt i avisdebatter i forbindelse med oppnevning av en slik kommisjon. Nå kan det innvendes at selv om diskriminerende lover og reguleringer på grunnlag av gamle kriterier, som kjønn, rase, tro, osv., universelt er fjernet, er ikke dermed all diskriminering opphørt. Potensielle motsetninger i dagens samfunn spilles ikke ut på samhandlingsnivå, men struktureres av hvem og hvordan beslutninger om ressursforvaltning tas i en globalisert økonomi. Vi kommer tilbake til dette i slutten av artikkelen.

AVISDEBATTEN DEKKER ET BREDT SPEKTER AV SYNSPUNKTER⁴

På et tidspunkt da det ikke var helt klart at det ville bli en kommisjon, var det flere som mente at det ikke var nødvendig. Ole Henrik Magga kom klart ut:

Vi trenger ingen sannhetskommisjon. Fornorskningen og dens skader er allerede grundig dokumentert. Samene har fått et vern i grunnloven. Både kongen og kirka har beklaget og sagt fornorskningen var en gal politikk... Nå bør ressursene settes inn på å styrke samisk språk og kultur. Tida er knapp. Situasjonen for samisk språk er kritisk. (Nordlys, 23. mai 2017).

«Jeg kan ikke se for meg dramatiske avsløringer av hittil ukjente overgrep, og jeg har problemer med å skjønne hva ytterligere forsoning skulle bestå i.» (Bård A. Berg, Nordlys 12. mai 2017).

Etter hvert er det flere som ønsker initiativet velkomment, og kommer med visjoner for hva en kommisjon kan bidra med. «Vi tåler en sannhetskommisjon», skriver Ande Somby (Nordlys, 27. mai 2017). Det kommer stadig nye avisartikler som deler erfaringer fra eget vanskelige liv. Noen trekker konklusjonen at det kan være godt å få brakt ting frem i lyset, andre sier at det vil være en umulig kamp.

«Samene kjemper en umulig kamp.» Syv år gammel ble Marit Kristen Graver sendt hjemmefra til en internatskole på finskegrensen. Det fantes ikke telefoner, og bare tre ganger i året fikk hun dra hjem til foreldrene. Hun tror ikke den forestående sannhetskommisjonen vil gjøre noen forskjell:

De lar samisk kultur leve i offentlige arenaer, med Mari Boine, kunstutstillinger og fine taler fra kronprinsen. Men hva gjør de? De slår sammen Troms og Finnmark så vi blir en enda mindre minoritet i storfylket. De tar fjordene våre og dumper gift i dem. (Dagbladet, 24. mars 2018).

Noen spør, kanskje betimelig: «På tide å legge ned samemisjonen?» (Runar Myrnes Balto, Nordlys, 12. mars 2018)

Andre har en praktisk tilnærming:

Kall det sannhetskommisjonen og gi den tid. Sannhets- og forsoningskommisjoner favner uansett ikke hele forsoningsprosessen. Realiseringen av en rettferdighetsdimensjon ligger primært i den politiske

4. Denne delen bygger på langvarig lesing av avisen Nordlys, og dens debattseksjon «Nordnorsk Debatt», med vekt på innlegg fra våren 2018. En skjevhet som ikke fremkommer av det utvalget som er presentert her, er at innlegg fra tilhengere av en sannhetskommisjon er skrevet av mange forskjellige personer, men nesten alle innlegg mot er skrevet av 4-5 personer, som til gjengjeld skriver ofte. Redaktør av seksjonen sier at de tar inn alle innlegg som holder et minimumsnivå av saklighet (personlig kommunikasjon), selv om det blir mange gjentakelser. Disse innleggene er mildt sensurert, mer fiendtlige ytringer forekommer i sosiale media og i sammenkomster.

oppfølgingen etter at kommisjonen har levert sine konkrete anbefalinger i sin sluttrapport. Selv om kommisjonen bør skape forutsetningen for forsonende prosesser, kan ikke forsoning dikteres. (Tore Johnsen, Nordlys, 23. april 2018).

Samehets

Debatten har også brakt opp nye versjoner av det vi med bredt begrep kan kalle samehets, og vi kan i denne sammenheng også ta med skepsis til akademikere og universitetet.

Kommisjon mot urett begått mot alt og alle? Da UiT ble etablert for 50 år siden ble det «befolket» av akademikere utdannet sørpå, de fleste fra venstresiden i norsk politikk. Universitetet ble raskt en varm forkjemper for det samiske og dette har siden preget undervisning og vitenskapelig publisering. De siste tider har UiTs akademia levert en rekke bidrag i den offentlige debatt som mange opplever som sammenfallende med sametingspolitikeres syn... Det vil aldri bli likeverd om samepolitikken skal føres på en måte hvor det gjøres urett på de andre minoritetene og majoritetsbefolkningen. (Karl-Wilhelm Sirkka, i Nordnorsk debatt, 9. februar 2018).

To ansatte ved UiT reflekterer som følger:

Vi ser lite behov for urfolksrett i Norge i dag, og spør om tiden snart er moden for å trappe ned bruk av offerhistorien.. Man kan ikke stikke under en stol at landet hadde to urfolk, en samisk minoritet og en germansk majoritet... enkeltpersoner eller grupper argumenterer for flere fordeler eller mer makt til samer fordi de er «urfolk» *samtidig som de lever som alle andre* [min utheving]. Slike krav skaper uro og negative reaksjoner. (Nordlys, 12. april 2018).

«En bjørnetjeneste for samene. Vi mener jo at en sannhetskommisjon gjør samene en bjørnetjeneste. Alle er jo enig i at det urett som er begått, det er jo ingen som bestrider det. Men det er et tilbakelagt stadium.» (Arthur Tørfoss, sametingsråd Frp).

«Politiske husmenn. Sametinget har en eksklusiv og lukket kanal rett inn i sentralmakta. Sametinget bør holde seg til det var ment å være: et rådgivende organ for myndighetene innen områdene samisk språk og kultur.» (Jarl Hellestvik, EDL, Nordlys 18. april 2018).

Mange motstandere benytter anledningen til å ta opp gamle motsetningslinjer mellom de som kjenner forholdene i nord og de som sitter i Oslo og tar beslutninger over hodet på folk. Faste klagepunkter er ratifiseringen av *ILO konvensjon 169*, *Finnmarksloven* og *Konsultasjonsordningen* mellom Sametinget og regjeringen. Nyordet *etnokrati* blir hyppig brukt, en styreform som gir privilegier til en etnisk gruppe. Amatørarkeologer betviler tidsdybden og benekter sammenheng i samisk bosettingshistorie.

Odd Handegård mener å påvise at de første steinaldergruppene i Norge var forfedre til både nordmenn og samer:

Konklusjon: Samenes situasjon ligner på situasjonen for andre innvandrere, f.eks. fra Pakistan eller Somalia. De kan gjerne være urfolk i Pakistan eller Somalia, men de blir ikke dermed urfolk i Norge. Dagens samer er en «minoritet» i Norge, hverken mer eller mindre. (Nordlys, 12. april 2018).

Protestene går i mange retninger, men viser også noen underliggende motsetninger som er velkjent i samfunnsvitenskapene: Det er vanskelig å finne den riktige balansen mellom å

kreve likebehandling, men samtidig bruke forskjellighet som et argument for kravene. «De lever som alle andre». Argumentet for en sannhetskommisjon er erkjennelse av tidligere begått urett. Motstandere mener at eventuell urett er en del av fortiden og ikke lenger skal telle. Det er vanskelig å kreve likhet og ulikhet samtidig.

SAKEN I ET LITT BREDERE PERSPEKTIV: HVA SIER ANTROPOLOGIEN OSS OM FORHOLDET MELLOM SAMER OG NORDMENN.

Debattene i aviser og sosiale media foregår innen en bredere sammenheng som dels handler om rettferdighet og dels om tilhørighet. Region, etnisitet og urfolk er viktige dimensjoner og jeg vil bruke noen refleksjoner fra mine første år i Nord-Norge for å få frem et poeng (Saugestad, 2012).

Universitet og landsdelen

Det nye Universitetet i Tromsø som startet undervisningen i 1972 fremviste en usedvanlig variasjon i aktiviteter, kulturelle uttrykksformer og engasjement. Mye var knyttet til landsdelen.

Negative vurderinger av Nord-Norge er vel kjent fra historien – også ganske ny historie. Befolkningen har vært utsatt for mange og kjente stereotyper, om de primitive og uflidde, og de vennlige, godmodige, men litt naive. Forholdet mellom et dominerende sentrum og en mer lurvete periferi har hatt aspekter av både klasse og maktforskjeller. Det som skjedde på 70-tallet var en tydelig revurdering og rekodifisering av dette forholdet mellom utkant og sentrum. Universitetet i Tromsø var både i seg selv et uttrykk for disse endringene, og utgjorde en arena for mye av det som skjedde. Det markerte en integrering ved hjelp av utbygging av statlige tilbud og en reduksjon av avstander skapt av nye transportmidler. EU-kampen var viktig.

Kommunikative uttrykksformer

En politisert bruk av viser og sang var del av det som ble kalt «den nord-norske visebølge» – og fulgte i en tradisjon av protestsanger fra amerikansk *civil rights*-bevegelse. Det var kulturuttrykk som ga gode redskaper for å kommunisere om lokale forhold, og på den samme tid å knytte an til populære nasjonale og internasjonale trender, med sentrale krav om mer rettferdig fordeling.

Et illustrerende eksempel er en hyllest til *Erling Jarl*, en av hurtigrutene som gikk mellom Bergen og Kirkenes. Sangen handler om venting på kaia, ombordstingen klokken fire om morgenen, å dele lugar med en fremmed som snorker, varer som lastes og losses på hvert stopp. Sangen ender med å understreke betydningen av hurtigruta for folk som bor langs kysten, og protesterer mot endringer i regelverket og trussel om nedlegging av tjenesten.

Hålogaland teater ble etablert, med et tradisjonsrikt navn og lokalisering i Tromsø. Et av deres første teaterstykker bar den emblematiske tittelen *Det e her æ hør tel*. Stykket handler om krangelen mellom lokalbefolkning og myndighetene for å få bygget en molo, for derved

å forbedre fisket og bevare bosettingen. Myndighetene viste liten forståelse. Et mønster avtegnet seg: Lokale aktiviteter og aktivisme presenteres i underholdene detaljer, så følger en kritikk av storsamfunnets holdninger og de politiske begrensninger dette representerer.

Mange tema er bortimot evigvarende: protest mot oljeboring nær fiskeplasser, motstand mot EU. Kontraster til makten og de sørpå ble uttrykt i sanger, ballader, offentlige debattmøter, avisskriving, litteratur og teaterforestillinger. Det som særpreget disse fremstillingene, var den detaljerte emiske fremstillingen, lokalkoloritten og ikke minst gjennomført bruk av dialekter. Kunstnere ville bli intervjuet og snakket om hvor viktig det var for dem å kunne snakke og synge på egen dialekt, og at dette hjalp til å gi uttrykk for egne bakgrunner og erfaringer som var særpreget for denne delen av Norge.

Nord-norsk eller samisk?

Jeg snakker her om Nord-Norge. Inkludert i denne historien ligger også et samisk engasjement og uttrykksformer som fulgte mye av det samme mønstret. Samer har lidd enda mer under storsamfunnets fordommer og stigmatisering, og møtte enda større forskjeller i møtet med en ekspanderende norsk velferd- og velstandskultur enn ikke-samer.

Det repertoaret de kunne trekke på for å presentere kontrast, var rikt og variert. Vi kjenner det fra Harald Eidheims tidlige arbeider: kofte versus bunad, joik versus folkemusikk, duodji basert på reinsdyr og andre lokale produkter versus husflid. Språk var et viktig element. Kanskje ikke mer enn en gjennomsnittlig sanggruppe utmerket seg da de sang på samisk (Tanabreddens ungdom). Artistiske høydepunkter var Mari Boine og multikunstneren Nils-Aslak Valkeapää.

Altasaken var et politisk og kommunikativt vendepunkt. Striden gjaldt oppdemming av et vassdrag som ville sperre for noen trekkveier mellom vinter- og sommerbeiter. Utallige innføringskurs i antropologi har vist frem den eminente symbolbruken i bildet av en lavvo (gjetertelt) foran Stortinget i Oslo, hvor en gruppe ungdommer gjennomførte en sultestreik som fikk bred mediedekning: kontrasten mellom en enkel lavvo, naturbruken i utkanten, foran Stortinget, det urbane maktsentret; en ikke voldelig sultestreik i kontrast til den enorme bruk av politi for å bryte demonstrasjonen for å stoppe arbeidet med en anleggsvei ved Stilla; kravet om rettferdighet for en marginalisert minoritet mot anvendelse av snever (majoritetsfastsatt) lovanvendelse (Thuen, 1995).

Jeg skal komme tilbake til forholdet mellom lov og rettferdighet, men oppsummerer her bare ett viktig poeng. Disse kommunikative uttrykksformene var både ganske synlige – og slående – over en viss tidsperiode, og brukte mange av de samme virkemidlene. Både nordnorsk og samisk argumentasjon rettet seg mot en mainstream, sørnorsk offentlighet, ved å gjøre livet i Nord-Norge mer synlig som tema for sang, innhold i bøker og forestillinger og motiver i kunst. Dette ble presentert som en del av grunnleggende verdi-orienteringer som skulle oppfattes som like, i betydningen likeverdige. Jeg mener at man har lyktes i dette.

Etnisitet og urfolk

Men analytisk kan vi se to helt diametralt motsatte hensikter. Jeg ser den nord-norske bølgen som et bevisst uttrykk for et ønske om å utvide definisjonen av «det norske». Å utvide

rammen for hva slags dialektvariasjoner, vidd og særpreget humor som ligger innenfor rammen av norske væremåter og kulturuttrykk. Rekodifisering, med formål inkludering.

Den samiske bevegelsen har hatt som formål å utvikle en akseptasjon av en annen, komplementær enhet; et folk. Den samiske bevegelsen har ikke hatt som hensikt å endre norsk kollektiv selvforståelse, men heller å få anerkjennelse av en distinkt kultur, ikke lik den norske, men likeverdig i status og anerkjennelse. Dette er en langt mer komplisert oppgave. Blant annet kan det involvere gjenopprettelse av særtrekk som et århundre av assimileringspolitikker har prøvd å utslette.

I Eidheims (1971) klassiske termer virker komplementarisering ved å skape en kontrasterende identitet (same – norsk), og et sett av idiommer for å kommunisere om dette, og dikotomisering ved å bygge opp etniske inkorporeringsprosesser (same-same). I institusjonelle termer er det en tilnærmet komplett dikotomisering: Vi har et Sameting, et samisk regionalt universitet, samiske media, samisk teater, skoler og festivaler. I institusjonell forstand kan nasjonsbyggingen sees som komplett. Kravet om likeverdighet har gått videre til endring i grunnloven og bidratt til en ILO-konvensjon om urfolk og FNs erklæring om urfolksrettigheter i 2007. Mange av de mest aktive fra den tidlige aksjonsfasen sitter i FN-posisjoner i New York og Genève, hvor det arbeides for å gjennomføre FNs visjoner om urfolks sosiale og økonomiske rettigheter.

HVA SIER DETTE OSS OM EN SANNHETSKOMMISJONS UTFORDRINGER OG MULIGE BIDRAG?

De fleste, både allmenheten, forskere og politikere, betrakter den samiske nasjonsbyggingen som svært vellykket (Myrvoll et al., 2012; Falch & Selle, 2018). Allikevel ber Sametinget om en sannhetskomisjon. I utgangspunktet var mange forbeholdne, riktignok fra forskjellige utgangspunkt. Norsk forvaltning var bekymret for utgifter til krav om nye tiltak. Flere i samisk lederskap var redd for at arbeidet skulle bli for tilbakeskuende, og ta oppmerksomheten bort fra dagsaktuelle problemer.

Jeg vil gå tilbake til kommisjonenes mandat. Det synes klart at formålet legger vekt på anerkjennelse og bekreftelse av samisk – og kvensk – språk og kultur. Refordeling er derimot ikke lagt vekt på. Logisk nok, i forhold til den store grad av materiell likhet i Norge. Slik sett kan Frasers begrepspar om anerkjennelse versus refordeling passe bedre på de fleste andre av verdens urfolkssituasjoner enn den i Norge. Dessuten, selv om begrepene i utgangspunktet antyder en dikotomi som analytisk kan adskilles og elaboreres, og man kan snakke om henholdsvis sosioøkonomisk urettferdighet og kulturelt og symbolsk urettferdighet, er de i praksis oftest parallelle prosesser. Frasers anliggende er å utvikle en kritisk teori som identifiserer de aspektene av kulturell identitetspolitikk som best kan kombineres med en politikk for å redusere ulikhet. Ved å bruke Frasers begreper avtegner det seg noen interessante forskyvinger i norsk-samiske relasjoner de siste førti-femti årene.

Relevansen for vårt anliggende, sannhetskommisjoner, er at i Norge vektlegges et behov for/krav om erkjennelse, både på det personlige plan slik Charles Taylor har lært oss i sin tese om *misrecognition* og på det organisatoriske plan, som representasjon. Det strukturelle problemet, som samiske interesser kan komme opp i, er at likhet blir så gjen-

nomført at det svekker kravet om refordeling, fordi så mange synlige, materielle forskjeller er i ferd med å forsvinne. Krav om anerkjennelse må nødvendigvis rette oppmerksomhet mot de spesielle trekk ved en gruppe, som beskrevet i analysen av fremveksten av en samisk bevegelse. Både for samer og norske myndigheter kan dette medføre dilemmaer som alle demokratier må løse: i slagords form en avveining mellom «like rettigheter» og «retten til å være forskjellig.»⁵

Dersom vi ser på refordeling som en forholdsvis fullbyrdet prosess for samiske og kvenske borgere, som deltagere i det norske velferdssamfunnet, ser vi også i dagens situasjon at det avtegner seg nye utfordringer og noen spesifikke behov, mest tydelig i forbindelse med utøvelse av noen former for næringsvirksomhet. Det er spørsmål som ikke bare dreier seg om norsk juss, men også om folkeretten. Det er spørsmål om rettferdighet i en bredere forstand, som ikke passer helt inn i det norske (og derved også globale) økonomiske rammeverk. Det er spørsmål om lovanvendelse i forhold til gruvedrift og om forurensing, om reindriftsloven og om flokkstørrelse, om fjordfiske og om oppdrettsanlegg og fjordfiske. Slike spørsmål kan lett falle utenfor de områdene som sannhetskommisjonen skal ta opp. Jeg vil gi noen eksempler:

Jovsset Ante Sarasaken. Overbeiting har lenge vært sett på som et problem i reindriften. Reindriftsloven fra 2007 åpnet for å pålegge hver enkelt reindriftsutøver å redusere flokken ned til et fastsatt «øvre reintall». Hvis eierne i en *siida* ikke ble enige om byrdefordelingen, ville samtlige bli pålagt å redusere med den samme prosentandel. Både lovutvalget, Sametinget og Reindriftsssamenes forbund (NRL) ba om at flokker på under 200 dyr skulle unntas fra reduksjon. Dette ble ikke etterkommet.

I 2013 ble kravet om reduksjon gjennomført. Flere hundre *siida*andeler, altså personer eller familier med andel i et reinbeitedistrikt, fikk pålegg om å redusere antall rein. Tvangsmulkt ble innkrevet fra de som ikke fulgte pålegget. Jovsset Ante Sara gikk til sak da staten påla ham å redusere flokken til 75 dyr, et tall som ikke kan utgjøre et livsgrunnlag. Han fikk medhold i tingretten og lagmannsretten og saken kom opp i Høyesterett 21. desember 2017. Her tapte han, med følgende begrunnelse: «Flertallet fant at *siida*andelens rettigheter etter SP artikkel 27 ikke var krenket. I vurderingen la flertallet blant annet vekt på at reguleringen er gjort i reindriftsutøvernes interesse, og at den har *en rimelig og objektiv begrunnelse.*» (min utheving). Sara fremmet i juli 2018 saken for FNs menneskerettskomite i Genève etter en omfattende kronerulling. Staten er bedt om å vente med tvangstiltak (nedslakting) til vurderingen fra FN er klar. Dette er blitt avvist.

Vindkraftanlegg. Reindriftsutøvere i Fosen reinbeitedistrikt har klaget i august 2018 vindkraftutbygging på Storheia på Fosen-halvøya inn for FNs rasediskrimineringskomite (CERD). Før jul 2018 anmodet CERD norske myndigheter om å stanse anleggsarbeidene til de har fått behandlet saken. Avslaget fra Olje- og energidepartementet begrunnes med at en anmodning fra CERD ikke er rettslig forpliktende for Norge.

Gruvedrift. Alta-saken ble ikke bare det endelige gjennombruddet for den moderne samiske nasjonsbyggingen i Norge. Den ble også slutten for de omfattende vannkraftutbyggingene i Norge som satte til side verneinteresser og lokalt selvstyre. En ny sak har noe av den samme blanding av miljøinteresser og samerettigheter. Saken dreier seg om oppstart av

5. I formelle, juridiske, termer, overgangen fra Menneskerettighetskonvensjonen fra 1948 til § 27 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter fra 1966, og senere FNs Erklæring om urfolks rettigheter fra 2007.

en kobbergruve i Kvalsund kommune, som etter fire års vurdering fikk tillatelse til å dumpe gruveavfallet rett i den lokale fjorden, Repparfjorden. Det paradoksale er at regjeringen sier at det ikke skal gis flere slike utslippstillatelser, men ønsker derimot å innføre et forbud. Det skal bare dumpes i to fjorder som allerede har fått utslippstillatelse: Førdefjorden og Repparfjorden. Saken er klart betenkelig miljømessig, det foreligger forholdsvis usikre prognoser for kommunal inntekt og arbeidsplasser, og det er skapt forutsigbare interessekonflikter mellom de som håper på nye arbeidsplasser og de som vil beskytte primærnæringene. Saken kan lett ende opp med en motaksjon av «Standing Rock» i USA karakter.

Dette er ikke umiddelbart tema som faller innenfor det mandatet og/eller visjoner som er lagt frem for en sannhetskommisjon, med sitt fokus på utdanning, kultur og språk. De feltene jeg har nevnt her, dreier seg om ulike *lønnsomhet*. Hva er den mest lønnsomme måten å utvinne naturressurser på. I dypeste forstand dreier det seg om ulike synspunkter på hvordan beregne lønnsomhet. Hvilke faktorer skal tas med i regnestykket? Kortsiktig eller på lang sikt, bærekraftig eller ikke.

Jeg antyder altså at vi har å gjøre med til dels motstridende verdier. Dette er ikke spørsmål om refordeling på det individuelle plan, det er spørsmål om hvem som skal ha det siste ordet når motstridende vurderinger konfronterer hverandre. Ivar Bjørklund sier i en spissformulering (Dagbladet 15. mars 2000) at i stedet for å forholde seg til ILO- konvensjonen 169 som påpeker at urfolk skal «ha retten til å praktisere sin egen kultur og sin egen rettsoppfatning», har den norske stat «gjort forvaltningen av konvensjoner og urfolksbaserte forvaltningsregimer til et administrativt anliggende for agronomer og byråkrater.» Med andre ord, anerkjennelse i et komplementeringsperspektiv har en grense.

Dette var jo ikke meningen. Jeg trekker inn et argument fra en annen kontekst, Per Mathiesens diskusjon (2010) om «fairness» hvor han viser til at domstolsforhandlinger i forbindelse med gjensitt og markering av Waitangiavtalen i New Zealand faktisk aksepterer at avtalens intensjoner har vært å legitimere forskjeller som er av dypere natur, knyttet til ulike tradisjoner. «What matters is the spirit of the Treaty». Vi finner ikke en tilsvarende respekt for annerledeshet i Norge.

Noen konklusjoner

En sannhetskommisjon kommer sikkert til å bringe frem noe nytt, og for mange kan prosessen, og de resultatene som kommer ut av den, også ha en lindrende effekt. Det verste som kan skje er at for mye oppmerksomhet rettes mot former for diskriminering som alle er enig om var forkastelig, og som har opphørt.

Det er et reelt behov for opplysning. Forskning har vist, og mer forskning vil vise enda bedre, at samiske forhold har vært feilrepresentert, men i enda større grad underrepresentert og ignorert. En betydelig satsing på hvordan slike forhold presenteres i lærebøker for den norske skole burde være et sentralt resultat av kommisjonenes arbeid.

En avsluttende refleksjon: Forsoning kan være på mange nivåer. Det kan være en prosess som bringer sammen offer og gjerningsmenn og andre berørte parter, slik at de i fellesskap kan finne en måte å håndtere det som har skjedd. På et helt annet nivå ligger de teoriene om rettferdighet som ligger bak og fungerer som et grunnlag for slike prosesser.

Konsultasjonsordningen⁶ illustrerer denne forskjellen. Den retter seg ikke mot individuelle konfrontasjoner, nederlag og oppreisning. Det er en konsultasjon mellom to folk. Motstandere mener at ordningen gir Sametinget et fordekt og urettferdig inntak til å påvirke regjeringen, altså en del av en policy som diskriminerer ikke-samer. Tilhengere mener at det er en god løsning som åpner for bedre informasjon og meningsutveksling om forhold av betydning for samene.

Rigmor Aaserud var svært åpen da hun som fornyings-, administrasjons- og kirkeminner med ansvar for samepolitikken uttalte følgende:

... Jeg vil derfor fremheve Sametingets og Regjeringens felles interesse i å oppnå enighet. Når enighet er resultatet i det store flertall av konsultasjonsprosesser, ser vi at denne felles interessen også gir seg utslag i praksis. Samtidig er det et poeng at *Sametinget ikke har noen vetorett i saker det konsulteres om.* (Nordlys 5. oktober 2010, min utheving).

Dette er sikkert en helt korrekt observasjon, men sier også noe om begrensninger som ikke helt forsvinner.

REFERANSER

- Eidheim, H. (1971). *Aspects of the Lappish Minority situation*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Falch, T. & Selle, P. (2018). *Sametinget. Institusjonaliseringen av en ny samepolitikk*. Oslo: Gyldendal.
- Fraser, N. (1995). From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a «Post-Socialist» Age. *New Left Review*, 212, 687-93.
- Mathiesen, P. (2010). «Fairness» fra et antropologisk synspunkt. Innlegg holdt på seminar ved Institutt for Sosialantropologi, Universitet i Tromsø, oktober 2010.
- Myrvoll, M., Tuestad, A., Myrvoll, E. R., & Holm-Olsen, I. M. (2012). Unpredictable consequences of Sámi Self-determination: Rethinking the legal protection of Sámi cultural heritage in Norway. *Arctic Review on Law and Politics*, 3(1), 30-50. <https://arcticreview.no/index.php/arctic/article/view/31>
- Saugestad, S. (2012). Regional and indigenous identities in the high north: enacting social boundaries. *Polar Record*, 48(3), 229-335. <https://doi.org/10.1017/S0032247411000696>
- Sylvain, R. (2014). Essentialism and the Indigenous Politics of Recognition in Southern Africa, *American Anthropologist*, 116(2), 251-264.
- Thuen, T. (1995). *Quest for Equity. Norway and the Sami Challenge*. St. John's: ISER books.

RELEVANTE OFFENTLIGE DOKUMENTER, I KRONOLOGISK REKKEFØLGE

- Brev fra Sametinget til KMD 16. mai 2015, Sametingsrådets årsberetning for 2016.
- Kontroll- og konstitusjonskomiteen. (2016). Innstilling fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om Representantforslag fra stortingsrepresentantene Kirsti Bergstø og Torgeir Knag Fylkenes om en sannhetskomisjon for fornorskningsspolitikk og urett begått mot det samiske og kvenske folk i Norge (Innst. 493 S (2016-2017)). Hentet fra <https://www.stortinget.no>
- Stortingets presidentskap. (2017). Innstilling fra Stortingets presidentskap om mandat for og sammensetning av kommisjon som skal granske fornorskningsspolitikk og urett ovenfor samer, kvener og norskfinner (Innst. 408 S (2017-2018)). Hentet fra <https://www.stortinget.no>

6. Fastlagte prosedyrer for konsultasjon mellom Sametinget og statlige myndigheter i saker som kan få direkte betydning for den samiske befolkning, vanligvis to ganger i året.